

ԾՆՈՐՀԱԼԻ ՆԿԱՐԻՉ-ՓՈՐԱԳՐՈՂ

«ԳՐԻԳՈՐ ՈՐԴԻ ՄԿՐՏՉԻ»

«Գրիգոր որդի Մկրտչի». այս ստորագրությունն է դրված Հայաստանի պետական պատկերասրահում պահպանվող չորս փորագիր ակարների տակ¹:

Նկարներից մեկը պատկերում է «Քրիստոսի Ծնունդը» (№ 44/45, 33,7×21): Բազմաֆիգուր տեսարանը բաղկացած է առանձին խմբերից, որոնք պատկերում են մոգերի գալուստը, և գրավում են թերթի ողջ տարածքը: Թերթի աջի մեջտեղում ակարիչը շրջանակով եզրագծում է սուրբ ընտանիքը:

Չկարողանալով լուծել հեռանկարի հարցերը, փորագրողը ներքևից վերև գնացող ուղղապատույտ հատվածներ է ստեղծում, որոնց շնորհիվ լայն տարածք է ընդգրկում և հասնում շարժման ուղիով:

Նկարում հատկապես գրավում են տարբեր ազգությունների պատկանող մարդկանց տարազների, ինչպես նաև տաճարի (Բեթղեհեմի այլը խորհրդանշող), տների ու քարերի, կենդանիների (ծիեր, փղեր) նյութական ու իրական վերարտադրումը:

Նկարի հարթապատկերային լուծումները, մանրանկարչության ոճի սահմաններում տեղադրված մեկնաբանումները միջնադարի գրքային նկարչության հետ ունեցած սերտ կապերի վկայություններն են:

Մյուս կողմից, կառուցման ազատությունն

ու ֆիգուրների ծավալային պատկերումները մեծ աղերս ունեն եվրոպական նկարչությունից թելադրված ազդեցությունների հետ: Թերթի որոշ հատվածներ ունեն բացատրական գրություններ. «ԲԵԹԼԵՀԷՄ», «ԵՒ ՀՐԵԾՏԱԿԲ ԵՐԳԷԻՆ. ՓԱՌԲ Ի ԲԱՐՁՈՒՆԱ»: Նկարի ցածր տեղադրված է տեսարանի բացատրությունը, որն ավարտվում է «Գրիգոր Մկրտչի նկարող 1154 [1705]» ստորագրությամբ:

Քրիստոսի «Խաչելությունը» (№ 46/47, 30,5×20,5) ստեղծելիս նկարիչն օգտվել է եվրոպական փորագրություններից (կոմպոզիցիայի դասական դարձած կառուցումը, առանձին տարրեր, ֆիգուրների դասավորությունը), միաժամանակ, հանդես է բերում գծանկարի բարձր զգացողություն: Ցածի գրության սկզբում կարդում ենք. «Գրիգոր որդի Մկրտչի նկարող տպող պատկերիս. թվին ՌԾԾԵ [1706]»:

Երրորդ նկարը Քրիստոսի «Հարությունն» է (№ 47/48, 33,8×20), բազմաֆիգուր մի տեսարան, որը ծանրաբեռնված է զանազան իրերի ու զգեստների ճշգրիտ, մանրակրկիտ պատկերումներով: Նկարի վերելում դարձյալ տեղադրված է բացատրական գրություն, իսկ վերջում՝ «ՌԾԾԵ. ՆԿԱՐԵԱԼ ԵՒ ՓՈՐԵԱԼ ԶԵՌԱՄԲ ԳՐԻԳՈՐ ՏՊԱԳՐԻ ԱՆԱՐԺԱՆ ԴՊՐԻՍ»: Նշանակում է, նույն վարպետի գործն է և կատարված դարձյալ 1706 թ.:

¹ Գնվել են Հայաստանի Լուսժողկոմատի միջոցով՝ 1921 թ., բաքվեցի բժիշկ Զ. Նաբաթովից:

Մյուս փորագրությունը դուրս է Քրիստոսի կյանքին նվիրված կանոնիկ պոմեների շարքից: Այն նվիրված է Գրիգոր Լուսավորչին (№ 45/46, 36×21): Այստեղ գործ ունենք դասական դարձած մուսն թեմայի պատկերման տարբերակի հետ²: Թեր-

Գրիգոր Մարզվանեցի.—Խաչելություն, 1706 թ.

² «Գրիգոր Լուսավորիչը մկրտում է Տրդատին, Աշխեհին ու Խոսրովիդուխտին» պոմեն լայն տարածում ուներ XVII—XVIII դդ. հայ կերպարվեստում: Դասական օրինակներ են պահպանվել Նոր Զուղայի եկեղեցիներում, Էջմիածնի վանքի թանգարանում, Ժվանցիկի և Պողոսյանի հայկական եկեղեցիներում (տես՝ Լ. Մազիրյանց, Հայոց մեծ գաղթականությունը ԺԲ դարում և նրա վիճակը Լեհաստանում, «Արաքս», ս. Պետերբուրգ, 1899, գիրք Ա): Նույն, կոմպոզիցիայի ընտիր փորագիր օրինակ հրատարակվել է 1782 թ. Վիեննայում, Էրզրումցի Հակոբի միջոցներով (70×100) (տես՝ Ս. Եփրիկյան, Ս. Էջմիածին: Վեներտիկ, 1903, էջ 2): Պղնձի վրա XVII դ. դրվագված մի օրինակ պահպանվում է Լվովի պետական պատմության թանգարանում: Գոյություն ունեն մուսն թեմայի դաջի վարագույրների օրինակներ (Էջմիածնի վանքի Վեհարանի թանգարան), իսկ XVIII դ. այն տեղ է գտել Էջմիածնի կաթողիկոսական կոնդակների ձեվավորումներում:

թի կենտրոնում տեղադրված է Գրիգոր Լուսավորչի կողմից Տրդատ թագավորին ու Խոսրովիդուխտին մկրտելու տեսարանը: Չորս կողմում պատկերված են Լուսավորչի չարչարանքները (15 պոմեն)³ համապատասխան մակագրություններով:

Այս թերթը ուշագրավ է երկու տեսակետից: Կենտրոնական մասին շատ ավելի շքեղ ու հանդիսավոր տեսք տալու նպատակով նկարիչը ներմուծում է ծաղկազարդ սյուներ և ողջ տեսարանը մեկնաբանում շատ ավելի գեղանկարչության սկզբունքներով, որն արդարացված է փորագրական արվեստի վրա գեղանկարչության ուժեղ ազդեցությամբ: Մյուս կողմից, Գրիգոր Լուսավորչի չարչարանքների տեսարաններում հեղինակը չի կարողանում կտրվել մանրանկարչության սկզբունքներից և որոշակի պարզամտություն է դրսևորում: Թերթի ցածի տեսարաններից մեկի (Լուսավորչի հարցաքննությունը) կողքին նկարիչը թողնում է իր ստորագրությունը. «Գրիգոր որդի Մկրտչի նկարող եւ փորող պատկերիս. 1154 [1705]»:

Ինչպես տեսնում ենք, չորս թերթերի հեղինակը, Մկրտչի որդի Գրիգորն է⁴, որը նկարիչ է, նկարը փորագրողը և նկարը տպողը, այսինքն՝ երեք մասնագիտության տեր անձնավորություն: Մենք գործ ունենք բազմակողմանի զարգացած մի մարդու հետ, որի երեք մասնագիտությունները XVIII դ. շատ տարածված չէին, պատվավոր էին ու վայելում էին հասարակության հարգանքը:

Գրիգորի անունը հիմնավորապես մուտք է գործել հայ գրքի տպագրության պատմության մեջ⁵, բայց որպես նկարիչ ու փորագրող արժանի գնահատություն չի ստացել⁶:

³ 1780 թ. տպագրված «Յայմավորքի» հիշատակարանում ունի բացառիկ ստորագրություն. «Նուսատ ծաղայիցն Աստուծոյ, Գրիգոր դպիր Մերանս գաւտ՝ Մարզումանցի»:

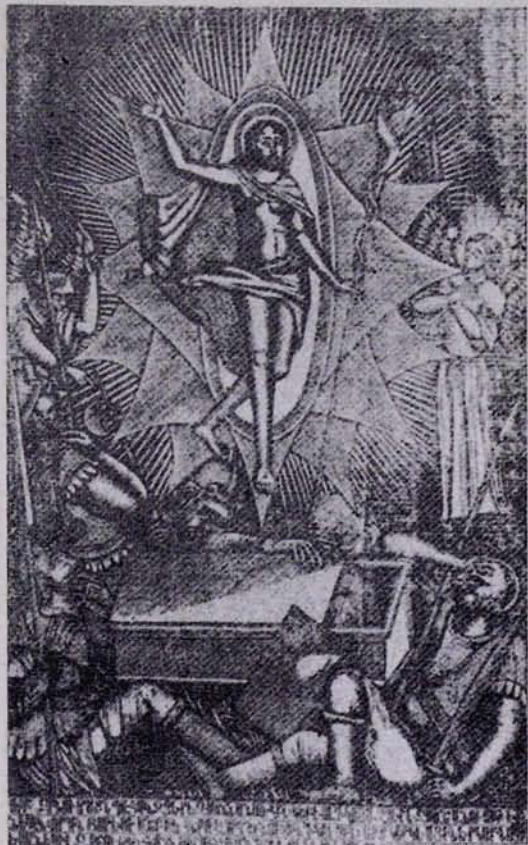
⁴ Վ. Գ. Զարդարեան, Յիշատակարան, Երկրորդ հատոր, 1911: Թեոդիկ, Տիպ ու տառ, Կ. Պոլիս, 1912: Գ. Լևոնյան, Հայ գիրքը և տպագրության արվեստը, Երևան, 1946: Ն. Ռսկանյան, Նորահայտ մի էջ հայ մատենագիտության պատմությունից, «Էջմիածին», 1963, № 1: Հ. Դավթյան, Մի էջ հայ հին տպագրության պատմությունից, «Էջմիածին», 1963, № 2: Քնարիկ Կորկոտյան, Հայ տպագիր գիրքը Կոստանդնուպոլսում, Երևան, 1964:

⁵ Նրա փորագրական գործունեությանը մասնակիորեն անդրադարձել է Ն. Դավթյանը «Մի էջ հայ հին տպագրության պատմությունից» հոդվածում: «Էջմիածին», 1963, № 2, էջ 39—42:

«ԵՍ ՆՈՒԱՍՏ ԱՄԵՆԵՑՈՒՆՑ ՄԱՐՈՒԼ-ԻԱՆԵՑԻ»։ Փոքր Հայքի Մարզվան գյուղաքաղաքից էր։ Մարզվանը հայտնի էր արծաթի հանքերով։ Քաղաքի վրա իշխում էր կղմինդրե շարվածք ունեցող բերդը։ Բնակիչները վարպետ ներկարարներ էին։ Հատկապես մեծ համարում ունեւր նրանց պատրաստած կապույտ ներկը։ Ջարգացած էր բեզագործությունը։ Բամբակի թելից գործված չթե բեզի ծաղկավոր կտորները ստեղծվում էին ներքնակների, բարձերի, վարագույրների ու վերմակների երիզների համար։ Բնակչության մասին հիշատակվում է, որ նրանք «բարեպաշտ և ուղղամիտ մարդիկ են»⁶։ Բարեպաշտ Մկրտչի և Թուրվատենի ընտանիքում ծնվում է Գրիգորը։ Իր ընտանիքի մասին նա հետագայում կգրի. «Խարձեալ յիշեցէք զհանգուցեալ առ Քրիստոս զհայրն Մկրտիչն. և զմայրն իմ Թուրվատեն. և զսրապն իմ զԱբրահամն և զԵսայայն և զմամն Մարթան։ Եւ եղբայրքն իմ զքրիստոսատուրն և զՄիքայելն. և զԵսային և զի քոյրքն իմ Խանըմն և աչքն, որ հանգուցեալ են առ Քս. և եղեալ են ի շիրիմս հարցն մերոց ի քաղաքն Մարտան՝ որ և իսկ ծնեալ և սնեալ ի նոյն»⁷։

«ԳՐԻԳՈՐ ԴՊԻՐՍ, ՈՐ ԵՄ ՋԵՆՐԱՍՈՒՆ ԱՇԱԿԵՐՏ ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏԻ ԾԱՂԻԿ ԵՐԱԺԻՇՏ ՍԱՐԳԻՍ ԳԻՏՆԱԿԱՆԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ...»։ Գրիգորը աշակերտում է Բաղեշի Ամրդոյու վանքի դպրոցի սաներից մեկին՝ Սարգիս վարդապետին։ Ամրդոյուն գրչության հայտնի դպրոց էր դեռևս XV դարից, որի ուսման ծրագիրը որոշակի կանոնի բնույթ ստացավ հատկապես Բարսեղ Աղբակեցու օրոք (մահ. 1615 թ.)։ Ամրդոյու վանքի դպրոցի հեղինակությանը նպաստել են Ներսես Մոկացին, ինչպես նաև Վարդան Բաղիշեցին (մահ. 1704 թ.)։ Վերջինիս ժամանակ դպրոցը վերանվանվեց համալսարանի, կարգավորվեց Մատենադարանը և համալրվեց նոր ձեռագրերով։ Վարդան Բաղիշեցու ժամանակ (45 միաբան և 40 աշակերտ կար) վերանորոգվում և ընդօրինակվում են մի շարք ձեռագրեր, իսկ դասավանդվող առարկաների շարքում առաջնակարգ մասնագիտություն են դառնում նաև մանրանկարչության, որմնանկարչության և գրչության արվեստները։ Ահա, այսօրինակ դա-

սական կրթություն ստացած դիարբեքիցի («ի քաղաքս Յամթայ եկեալ աստ» «քաջերածիշտ եւ զարդագիր գրչապետ եւ նկարողն» Սարգսի մոտ, հավանաբար Սղեղդիս. Կոնոնոսի վանքում (Սարգիսն այստեղ վանահայր էր)⁸, ընթերցանության և ծաղկարարության դասեր է ստանում Գրիգորը։

Գրիգոր Մարզվանեցի.—Հարություն, 1706 թ.

«ԵՒ ԶԿՆԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՑ ԵԿԵԱԼ Ի ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ ՀԱՆԴԵՐՁ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆՍ, ՈՐ ԷՐ ԹՈՒԱԿԱՆ ՀԱՅՈՑ ՌԺԼԳ»։ 1684 թ. Սարգիս վարդապետը, քարոզներ կարդալու նպատակով, գալիս է Կ. Պոլիս, իր հետ բերելով նաև իր աշակերտ Գրիգորին։ Գործն ավարտելով, ուսուցիչը վերադառնում է սր. Կոնոնոսի վանքը⁹, իսկ աշակերտը մնում է Կ. Պոլսում։

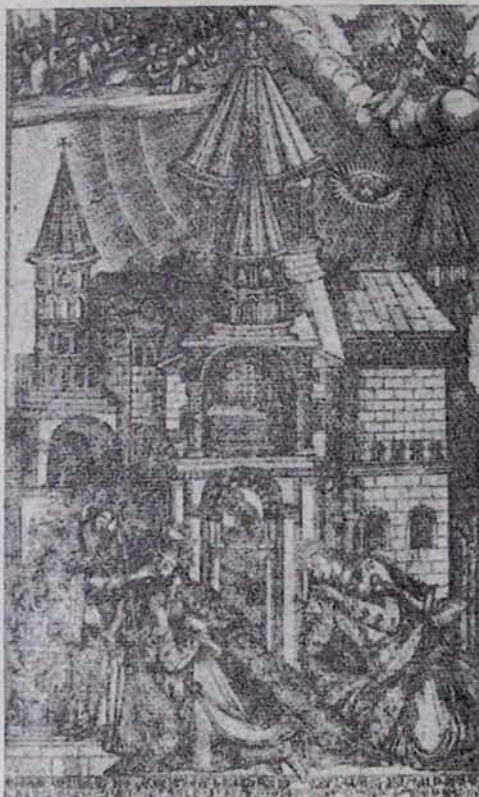
⁸ Հ. Ներսես Վ. Ակինյան, Բաղեշի դպրոցը։ 1500—1704։ Վիեննա, 1952, էջ 819։

⁹ Հովհաննես Կոլոտը Աշուն է, որ 1706 թ. «այդ խոհեմ յոյժ ու քաղցրաքարոզ» Սարգիս վարդապետը սրբատաշ քարերով նորոգել է Սղեղդուսի վանքի կառույցները։ Նույն տեղում, էջ 820։

⁶ Էվիլյա Չեկեբի ուղեգրությունը։ «Թուրքական աղբյուրներ», Երևան, 1987, հատոր Գ, էջ 138—140։

⁷ «Յայամատուրք» Կ. Պոլիս, 1706, էջ 896։

«ԵՒ ԵՍ ՏԵՍԵՍԼ ԶԱԶԳՍ, ՈՐ Ի ԳՐՈՑ ՍՐԲՈՑ ՍՏԵՐԶ ԵՒ ՍԱԿԱՆՈՒԿ ԳՏԱՆԻՐ ԳՐԶԱԳԻՐ ԳՐԵԱՆՔ»։ Ժողովրդի լուսավորության գաղափարը դառնում է Գրիգոր Մարգվանեցու կյանքի և գործի հիմքը, որը ոգևորում է նրան հաղթահարելու դժվարությունները։ Տպագրական գործին տիրապետում է ինքնուրույն։ «Ես իմ ներմտածման բանիս սկիզբն եղի արհեստ կաղապարաց տպարանիս։ Ո՛չ ումեմնէ տեսանելով իմ,

Գրիգոր Մարգվանեցի.—Գրիգոր Լուսավորիչը մկրտում է Տրդատին ու Խոսրովիդուխտին, 1706 թ.

և ո՛չ ի Հոռոմ գնալով. Ե ո՛չ ի յալլմէ արհեստաւորաց տեսնալ. և կամ ի նմանէ ուսնալ»։ Սովորելու օջախ էլ չկար այն ժամանակ Կ. Պոլսում։ Երեմիա Չեղեպի Քյոմուրճյանի տպարանն իր երկամյա կյանքն ավարտեց 1678 թ.։ Գնելով Երեմիա Չեղեպու տպարանի կալքն ու տառերը, որոնք, ըստ Մարգվանեցու, «զգիր նորին էր նուազ և միհար», նա ձեռնարկում է իր մեծ գործը, սկիզբը խարսխելով իր արտակարգ ընդունակությունների վրա։ Նկարում և ծուլում է գեղեցիկ տառեր («Հպողպատն հարդարեալ մկարեցի զգիրս, այբէն մինչ ի ֆէն՝ հայրն պողպատն և գիր ի գլուխն,

որ դրատըպի ի վերայ պղնձի, և լինի գեղեցիկ կաղապար մինչ այբէն ֆէն, գլխագրովն, որ նույն պղնձն աւի մայր։ Եւ ի ամանէ ցուլացմամբ ծնցի որդիք բազումք արճճեա պնտագոյնս։ Որով շարաքարդի գիրք զինչ և կամիս»), ընկերանում է նույն այդ գործով տարված Աստվածատուր Կոստանդնուպոլսեցու հետ։ 1698 տ. նրանք միասին հրատարակում են «Տաղարանը», բաժանվում են իրարից և մինչև 1706 թ. Գրիգոր Մարգվանեցու տպարանը չի գործում, այն դեպքում, երբ Աստվածատուր դպրի տպարանից դուրս է գալիս տասը անուն գիրք (Ծարակնոց, Նարեկացու «Գիրք աղօթիցը», Ժամագիրք, Մաշտոց, Տոնացոյց և այլն)։ Հավանական մեկնությունն են տվել հնատիպ գրքի մասնագետները Գրիգոր Մարգվանեցու 1706 թ. հրատարակված «Յայտմաւորքի» ընդարձակ հիշատակարանում տեղ գտած դառը տողերին. «Եւ ի աստմանէ ոգոյն դառնուցելով պատահեաց ինձ երկուց ոմանց բազում վնասս գոր ոչ գրեցից զանուանէ նոցին. զի մի յամօք կրեցեմ ի լսողաց ի ասղէն. և կամ վատանում ընկալցին ի մէջ ազգացս. զի յաղագս բազում ազահութեանց իրեանց յափշտակեալ դարանագործութեամբ ի ձեռաց իմոց զամենայն տպագրութեանս իմ ծաղկագրով և այլն ամենայն, և ոչ մի ինչ մաս մի բնաւ ոչ ընկալայ»։ Մարգվանեցու տպարանն ու տառերը ոչ ազնիվ ճանապարհով դարձել են Աստվածատուր Կոստանդնուպոլսեցու սեփականությունը¹⁰։ Մարգվանեցին ստեղծում է նոր տպարան («Նոյնպէս և հաստատեցեր կրկնապատիկ տպարանս քո առաւել քան զյափշտակեալն ի ձեռաց տառապելոյս։ Թէպէտ երկու տասան ամ աշխատեալ իմ, զի չորացեալ ի չքաւորութենէ գոյից ըստ պիտոյից մարմնոյ։ Եւ եղև որպէս խեցի. և կամ ճրճողով, միայն ի տանիս որդովք իմովք»)։ Այս տասը տարիների արձագանքը երկար կմնա նրա սրտում, որին հետագայում կապելանա նաև նույնաման մեկ այլ անհաջողություն։ Այդ մասին Մարգվանեցին կակնարկի 1730 թ. հրատարակած «Յայտմաւորք»-ում. «Եւ ի ՌԺԾԵ թվին կարողութեամբն Աստուծոյ նախ տպեցի... այամաւորս, գորս յետոյ ազահեցան ընկերացեալքն իմ, և ոչ կացին յառաջին պայմանին և զրկեցին զիս անխնայ, և զիմ բաժինս ափշտակեցին յինէն. գոր ի շինէն և

¹⁰ Ն. Ոսկանյան, Նորահայտ մի էջ հայ մատենագիտության պատմությունից, «Էջմիածին», 1968, № 1, էջ 61, Բ. Կորկոտյան, Հայ տպագիր գիրքը Կոստանդնուպոլսում, Երևան, 1964, էջ 84;

ի թափելն զգաղափար արճճէ գրեթացն մինչ ԺԲ ամ աշխատեցայ:

1706-ից մինչև 1784 թվականը՝ 28 տարիների ընթացքում Գրիգոր Մարգվանեցին հրատարակել է մեկ տասնյակից ավելի աւանդ գիրք, որը հսկայական աշխատանք է XVIII դ. առաջին կեսի հայ տպագրական գործուն¹¹: Նրա տպարանի աշխատակիցների թվում հիշատակվում են Բաղդասար դպիրը (սրբագրող), Մարգվանեցու ավագ որդի տիրացու Ներսեսը (օրինակները հարմարեցնող, շարող և արճիճը ցրող), կրտսեր որդին տիրացու Թազվորը (շարող և արճիճը ցրող), կեսարացի Հակոբ դպիրը («տպարանագարկ»), Սահակը (թանաք եփող), ինչպես նաև՝ Եսային, Աղվանը, Մակարը, Լեհացի Գրիգորը, թիֆլիսեցի Տեր-Գևորգը, տիրացու Դեվլեթը, «զգանջացի Հովհաննեսը» (թղթի աշխատանքները):

Վերածննդով Կ. Պոլսի առաջին տպագրիչ Սբգար դպրի և շարունակելով Երեմիա Չեղեպի Քեոմորճյանի նախածնունդունը, ինչպես շեշտում է Հակոբ Ժ. Սիրունին, Գրիգոր Մարգվանեցին կարողացավ տեղի տպագրական գործի երկու շրջանները կապել իրար¹²:

Գրիգոր Մարգվանեցին իր ժամանակի ծնունդն էր:

XVIII դ. առաջին երեք տասնամյակներում Կ. Պոլսում ծավալված աշխույժ տպագրական գործը (Աստվածատուր դպրի, ս. Էջմիածնի և ս. Սարգսի, Սարգիս դպրի, Սարգիս Եվդոկիացու, Պետրոս Լատինացու, Գրիգոր Ստամբուլցու, Էսկար Գնդեվան-

ցու, Մարտիրոս Սարգսյանի, Բարսեղի ու Հակոբի, Աքրահամ Թրակացու հրատարակությունները) վկայում է ոչ միայն տեղացիների, այլև բոլոր հայկական գաղթօջախների հասարակության հետաքրքրությունը դեպի գիրքը: Ընդ որում, ընդգրկվում են կրոնական, դավանաբանական, պատմական, փիլիսոփայական, գեղարվես-

Գրիգոր Մարգվանեցի.—Գրիգոր Լուսավորիչ, 1706 թ.

տական (քանաստեղծություններ), քերականական, ուսումնական և այլ բնույթի հրատարակություններ¹³: Այսօրինակ գրաւիրությունը թելադրված էր Կ. Պոլսի հայ

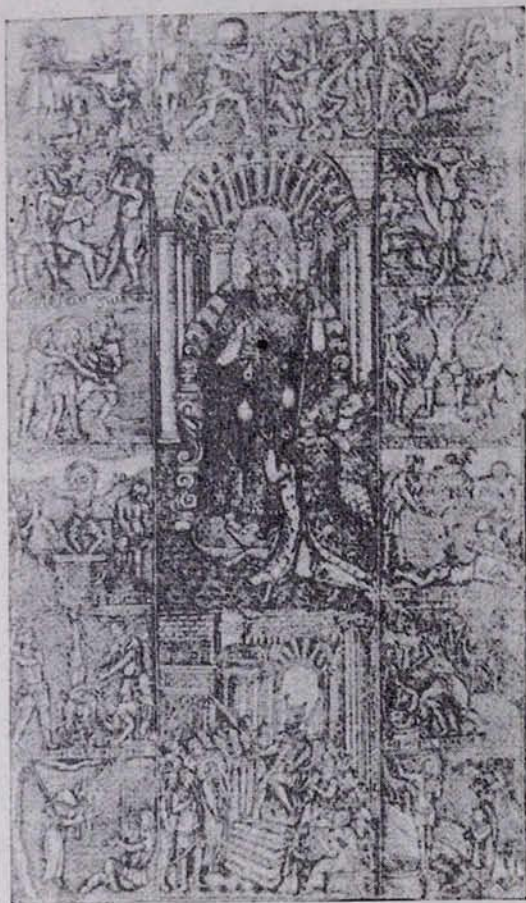
¹³ Կ. Պոլսի հայկական տպագրական գործի այսօրինակ աշխույժությունը նպաստեց, որպեսզի սուրբ Ամենոյ Գ (1708—1780) հատուկ հրովարտվող վերականգնի Սելիմ Ա-ի (1417—1520) կողմից տպագրական գործը թույլատրելու իրավունքները: Բալազիդ Բ (1447—1512) մահվան դատավճռով արգելել էր տպագրության գործը Թուրքիայում:

¹¹ Խորհրդատետր սրբազան պատարագի... 1706, 43 էջ: Ժառ սրբոյ վկայիցն ճշմարտին Աստուծոյ ազգաց և ազանց՝ հանուրց Քրիստոնէից... որ կոչի Յազմատուրք, 1706, 1043 էջ, Գիրք վիպասանական որ կոչի համանունակի Ագաթանգեղոս, 1708, 440 էջ: Աստուծով հանդերձ գիրք այբուբենանց, յաղագս վարժման մանկանց տղայոց (Այբբենարան Հոհան Ակնեցու), 1712, 163 էջ: Յովհաննէս Ջուղայեցի (Մրգուզ), կրթութիւն հաւատոյ: 1713, 251 էջ Յովհաննէս Ոսկեբերան, Մեկնութիւն սրբոյ Աւետարանին..., 1717, 982 էջ: Գիրք պատմութեանց երկրին Տարօնոյ, որ կոչի Ջենոբ, 1719, 268 էջ: Սուրբ գիրքս հարցմանց երիցս երանեալ սուրբ հօրն մերօյ Գրիգորի Տաթևացոյն, 1720, 28 էջ, Գիրք տօմարաց հայոց, հոռմեացոց եւ պարզատօմար..., 1723: Գիրք Աղօթից սրբոյն Գրիգոր Նարեկացոյ Հոգեկիր հոռտորի, 1726, 431 էջ, Ժառ Սրբոց վկայիցն... (Յազմատուրք): 1730, 729 էջ: Ներթողեանք Ասացեալ այրն Աստուծոյ Ոհան Ոսկեբերան... 1734, 132 էջ:

¹² Հակոբ Ժ. Սիրունի, Պոլիս եւ իր դերը, առաջին հատոր, Պեյրուք, 1965, էջ 660:

հասարակության մշակութային կյանքի զարգացման ընդհանուր իրավիճակից:

XVIII դ. 4. Պոլսում բանաստեղծություններ էր տպագրում Բաղտասար դպիրը (1683—1768): Ծարտարապետության բնագավառում լայն համարում ուներ Պալյան ընտանիքը: Պալի Պալյանը (1682—1725) շենքեր վերանորոգողից հասավ «Արքունի

Գրիգոր Մարգվանեցի.—Գրիգոր Լուսավորիչ,
1705 թ.

ճարտարապետի» աստիճանի՝ երկու դար անընդմեջ տոհմին ժառանգելով այն: XVII դ. սկիզբ է առնում Ակարիչ Մանասենների տոհմը (տաղանդավոր էր հատկապես Ռաֆայելը՝ իտալական կրթությամբ)՝ պալատական Ակարիչներ, որոնք թուրքական իրականության մեջ հիմնավորեցին հաստոցային Ակարչությունը, բարձրագրին գեղանկարի դերը հասարակական կյանքում: Անվանի Ակարիչների համբավ ունեին նաև կեսարացի եղբայրներ Եսային ու Բարսեղը: Նոր, պրոֆեսիոնալ երանգ է

ստանում ժողովրդական կիրառական արվեստի բազմաբնագավառ զարգացումը, որի փայլուն վկայություններից է Տյուգյան ոսկերչական գերդաստանի մեծ համարումը հասարակական կյանքում: Փայտի գեղարվեստական փորագրման վարպետի անուն ուներ Մարտիրոս Բյուզանդյանը: Ահա, այսօրինակ միջավայրում գրքեր է հրատարակում Գրիգոր Մարգվանեցին: Նրա հրատարակչական գործում առաջնահերթ նշանակություն ուներ գրքի տպագրական վարպետությունը: Ինչպես տեսանք վերևում, նրա ուշադրության կենտրոնում են եղել տառեր Ակարելը, ձուլելը, նրանց շարվածքը, գլխագրերը: Մարգվանեցու համար ոչ պակաս արժեքավոր էր տպագրական գործի մեկ այլ կողմը՝ գրքի Ակարագրողումը:

«ՆԿԱՐԵԱԼ ԵՒ ՓՈՐԵԱԼ ԶԵՌԱՄԲ ԳՐԻԳՈՐ ՏՊԱԳՐԻ...»:

Գրքի Ակարագրողման բնագավառում Մարգվանեցու համար օրինակ կարող էին հանդիսանալ այն բազմաթիվ հայկական Ակարագրող գրքերը, որոնք լույս էին տեսել Վենետիկի ու Ամստերդամի տպարաններում: Նրա գործունեության ուղեմիջն էր հատկապես Ոսկան Երևանցու տպագրության արվեստը, որի մասին ունի հիշատակություն. «Երանելի Ոսկան վարդապետն հրամանալ տեսուն Յակոբ սրբազան կաթողիկոսին ՌԺԷ (1658)՝ թվին գնացեալ Ամստերդամ բազում դրամով վասն տպարանի և գտեալ անդ շինող գրեթաց գեղեցիկ և յոյժ որպէս և տեսանէք զԱստուածաշունչ և զշարական զայլսն»: Բնական է Մարգվանեցու հիացմունքը Ոսկան Երևանցու «Աստվածաշնչից» (1666 թ., Ամստերդամ): Դա ոչ միայն առաջին հայերեն տպագիր Աստվածաշունչն էր, այլև հիրավի գեղարվեստական ընտիր ձևավորմամբ առաջին հայերեն գիրքը. ընտիր տառատեսակներ, զարդագրեր, գլխատառեր, էջային Ակարներ, որոնք զգալի նշանակություն ունեցան հայկական գրքային արվեստի հետագա զարգացման համար: Աստվածաշնչի Ակարների (159 հատ) մի մասը եվրոպայում մեծ համարում ունեցող անվանի արվեստագետների ստեղծագործությունների փորագրություններն էին (Ռաֆայել, Հենրիկ Հոլցհուս): Իսկ գրքի վերջում տեղադրված էին Ալֆրեդ Դյուրերի փորագրությունների «Ապոկալիպսիսի» շարքը (1498 թ., հրատարակվել է 1511 թ.):

¹⁴ Ոսկան Երևանցին Էջմիածնից Եվրոպա է մեկնել 1662 թ. սեպտեմբերի 27-ին: Տես՝ Ռ. Իշխանյան, Հայ գրքի պատմություն, հ. Ա., Երևան, 1977, էջ 481:

Փորագրություններն ունեն միացագիրը: XVI դարի վերջում և XVII դ. սկզբին հայտնի են չորս Քրիստոֆ վան Զիհեններ և երկու Կոռնելիս Կարելս վան Զիհեններ, որոնք զբաղվել են փորագրությամբ¹⁵: Սըրանց փորագրությունները, հատկապես Քրիստոֆ վան Զիհեն երկրորդի աշխատանքները (1582, Բագել—1552, Ամստերդամ) լայն տարածում են ունեցել և տեղ են գտել բազմաթիվ հրատարակություններում: Հայկական գրքերի նկարազարդումներում ևս հանդիպում ենք այսպես կոչված «թափառող» փորագրությունների, որոնք պարբերաբար տեղ են գրավում Ծարակնոցներում, Տաղարաններում, Սաղմոսներում, ինչպես նաև պատմա-փիլիսոփայական աշխատություններում: Առաջնությունը գրավում են Ոսկան Երևանցու «Աստվածաշնչի» նկարները: Ավելին. նույն նկարները շատ հաճախ հանդիպում են նույն ժամանակ, բայց աշխարհագրական տեսակետից իրարից շատ հեռու տպագրական կենտրոնների հրատարակություններում: Հնարավոր է հետևյալ եզրակացությունը. հիմքը՝ Մատթեոս Ծարեցու կողմից Ամստերդամում ձեռք բերած փորագրություններն են, որոնք օգտագործվել են ինչպես նրա, նույնպես և հաջորդի՝ Ոսկան Երևանցու հրատարակած գրքերում. «Յիսուս Որդի» (1660), «Ծարակնոց» (1665), «Աստուածաշունչ» (1666) և հաջորդաբար վերափորագրվել տարբեր հրատարակիչների տպարաններում: Այնքան սովորական է եղել փորագրությունների այսօրինակ գործածությունը, որ նույնիսկ նույն դիմանկարը տարբեր գրքերում ստանում է տարբեր անվանում: Օրինակ. «Կրթություն հաստույ» (1713, Կ. Պոլիս) գրքի հեղինակ Հովհաննես Մրքուզը տպագիր հմայիլներում հանդես է գալիս որպես Նարեկացի, Գրիգոր Տաթևացի, Ղազար Զահկեցի: Գավազանն ու Ավետարանը ձեռքին, կաթողիկոսական զգեստով կրծքից պատկերված դիմանկարը, որը ձենոք Գլակ է Գ. Մարգվանեցու 1708 թ. հրատարակության մեջ, Ներսես Ծնորհալի է «Յիսուս Որդի»-ում (1682), Նարեկացի «Գիրք Աղոթից»-ում (1726), Հովհաննես Ոսկեբերան «Ներբողանք»-ում (1734):

Գրիգոր Մարգվանեցին ևս օգտագործում է Ոսկան Երևանցու Աստվածաշնչի փորագրությունները: Նա կրկնօրինակել է «Վեճաց ծառը» (Մատթեոսի Ավետարանի

սկզբնազարդը), «Խաչելությունը», «Հարությունը», «Մուտք Երուսաղեմը», որոնց վրայից հանում է Քրիստոֆ վան Զիհենի միացագրերն ու փոխարինում իրենով՝ «ԳԻ»: Մարգվանեցին օգտագործում է նաև անհայտ փորագրողների գործերը, ինչպես օրինակ՝ «Անետումը» («Համառոտ պատմություն տնօրինականաց» գրքից, Վեճետիկ, 1700, էջ 2), «Աստուածամայրը» (Ստեփանոս Լեհացու թարգմանած «Բուրաստան աղօթից» գրքից, Վեճետիկ, 1685, էջ 212), տիտղոսաթերթը («Յիսուս Որդի» գրքից, Ամստերդամ, 1660) և այլն:

Ուշագրավ է մեկ օրինակափություն. օտար փորագրություններից կատարված ընդօրինակությունները իր հրատարակած գրքերում նա չի տեղադրում: Վերոհիշյալ կոմպոզիցիաները, ինչպես նաև «Մկրտություն», «Արքահամի զոհաբերությունը», «Քրիստոսի տաճար մտնելը», որոնք նույնպես ունեն «ԳԻ» ստորագրությունը, բացակայում են նրա հրատարակություններում: Դրանք օգտագործված են Աստվածատուր Կոստանդնուպոլսեցու հրատարակած «Յայսմաուրք»-ում (1708), «Անետարան»-ում (1729), Ղազար Զահկեցու «Գիրք նորաբոյս, որ կոչի երգարան»-ում (1737), Կ. Պոլսի մի շարք այլ տպարանների գրքերում, ինչպես նաև տեղի չուսումնասիրված տպարաններից մեկի հրատարակած հմայիլներում:

Հմայիլները, որոնք Ուրբաթագրքի զգալի մասն են կազմում, ժողովրդի մեջ լայն տարածում ունեին¹⁶: Նրանք պարունակում են աղոթքի ու չարից փրկելու տողեր: Դեռևս ձեռագիր հմայիլներում կազմավորվել է նրանց կանոնիկ կառուցվածքը, որտեղ բնագրային մասերն իրարից բաժանվում են մանրանկարներով: Տպագիր հմայիլներում ևս պահպանվում է ավանդական ձևը, երկար (երբեմն 8 մետրի հասնող), նեղ (հիմնականում 10 սմ), միագույն, իսկ երբեմն՝ տպագրությունից հետո ներկված (հատկապես կարմիր): Կ. Պոլսում լույս տեսած հմայիլները տպագրվել են 1709—1747 թթ. «ի տպարանումն Գնդեվանցի Վարդանի որդի նորահասակ և ծաղկածալ բարեպաշտ Էտկարին» (1709 թ. հմայիլի հիշատակարանը, Մատենադարան, № 50):

Բանասիրության մեջ հայտնի է միայն Էտկար Գնդեվանցու տպարանից դուրս ե-

¹⁵ G. Waller, Biographisch Woorden bock van Woord nederlandsche Graveurs. S. Graveha-ge, 1938, p. 300.

¹⁶ А. А. Одабашян, Народные верования армян (По материалам рукописны даисманов XV—XIX вв.). «Кавказский Этнографический сборник», Москва, 1976, вып. VI, стр. 107—130.

կած «Ավետարանը» (1740)¹⁷: Հմայիլների մի մասի հիշատակությունները, ինչպես նաև նրանց գեղարվեստա-տպագրական համեմատությունը հնարավոր է դարձնում որոշակի խումբ առանձնացնել, որոնց տպագրիչը Գնդեվանցի Վարդանի որդի Էտկարն է. «Այլ և յիշեցէք ՚ի բարին ձեզ և ամենեցուն ծառայ ՚ի տպարանումն Գնդեվանցի Վարդանի որդի նորահասակ և ծաղկածառ պարեպաշտ Էտկարին. եւ ինքնոր եղբորը իրում սպասաւորող և գործող Շուտութեցի Բարաքիասի որդի Մահտեսի դրպիր Միմասին. խնդրեմք ի ձեռք, ով սիրելիք մեր ՚ի տէր զայս վայելուչ և ընտիր օրինակ է առեալ հեմայիլս զարդանալով կամ օրինակելով աղօթիք ձերովք զձեզ և զմեր ծնողքն յիշեցիք...»: Այսպիսին է Էտկար Գնդեվանցու հմայիլների ամենամեծ հիշատակարանը¹⁸:

Տպագրիչը հիմնականում օգտագործում է Գրիգոր Մարգվանցու փորագրությունները: Կան նաև Մարգվանցու ինքնուրույն կոմպոզիցիաները. Սբ. Գևորգ, Սբ. Սարգիս, Սբ. Ստեփանոս, ինչպես նաև, պարզունակ մտածողությամբ արված «Աքրահամի զոհաբերությունը», «Աստուած և Քրիստոս»-ը (ամպերի վրա, երկրագունդը ձեռքին, Քրիստոսը՝ խաչափայտով, իսկ վերևից ճառագայթում է սբ. Հոգին) և այլն:

Այս աշխատանքները ստեղծված են բավական ինքնատիպ մտածողությամբ, առանձին մանրամասների ճշգրիտ պատկերումներով, շարժում են, լուսուստվերի մի փոքր պայմանական զգացողությամբ, որը թելադրված էր փայտի փորագրության տեխնիկայից: Դրա հետ միասին, այն աշխատանքներում Մարգվանցին չունի ստեղծագործական ազատության այն զգացողությունը, որը բնորոշ է նրա ինքնուրույն և հիմնական աշխատանքներին: Գրքերի սկզբնազարդերի, գլխատառերի և լուսանցազարդերի նախշերը փոխառնված են հայկական ձեռագրերի մանրանկարներից և «հարմարեցված» փորագրական արվեստի պահանջներին:

Աստվածատուր Կոստանդնուպոլսեցու հետ ունեցած վեճից և տպարանից զրկվելուց հետո, Գրիգոր Մարգվանցին ձեռնամուխ է լինում նոր տպարանի ստեղծ-

ման և պատրաստում է նկարների կլիշեներ, որոնք ինքնուրույն նկարների փորագրություններ են:

Առաջին գործը՝ 1706 թ. հրատարակած «խորհրդատետր»-ի տիտղոսաթերթն է: Պահպանելով մինչ այդ հրատարակված գրքերի կանոնիկ տիտղոսաթերթերի կառուցվածքը (չորս անկյուններում՝ Ավետարանիչներն իրենց խորհրդանիշերով վերելում՝ Աստծո կամ Քրիստոսի հետ կազմված կոմպոզիցիա, մեջտեղի կողային մասերում՝ Գրիգոր Լուսավորիչն ու սրբերի դասը դրված որևէ պատմիչ), Գրիգոր Մարգվանցին աննշան փոփոխություններ է կատարում, տեղափոխում է Դուկասի և Հովհաննեսի պատկերման տեղերը, վերելում տեղադրում է «խորհրդատուր ընթերիք»-ի տեսարանը, որով և տարբերում է տվյալ պատկերը 1686 թ. Վենետիկում տպագրված «խորհրդատետր»-ի տիտղոսաթերթից: Այս աշխատանքի տակ ևս նա չի ստորագրում: Հետագայում նա շքեղ տիտղոսաթերթ կստեղծի Զենոբ Գլակի, Հովհան Ոսկեբերանի, Նարեկացու և Ազաթանգեղոսի հրատարակությունների համար, որտեղ նույն կոմպոզիցիան հանդես է գալիս աննշան փոփոխություններով. կորածն ամպերի քույրների մեջ խաչն ու երկրագունդը ձեռքին Քրիստոսն է (XVII—XVIII դդ. հայ գեղանկարչությանը մոտեցող ոճով), իսկ ցածում՝ Կ. Պոլսի Մայր եկեղեցին հիշեցնող ճարտարապետական կոթողի պատկերում (փորձելով լուծել հեռանկարի հարցերը): Նկարի ներքևում ստորագրում է. «1157 Գրգ» [1708, Գրիգոր]: Մարգվանցին ունի նկարչի և փորագրողի բարոյական իրավունքների գիտակցությունը:

Նույն թվականին լույս տեսած «Յալսմաւորք»-ը հեղաշրջող նշանակություն պետք է ունենար հայ տպագիր գրքի ձևավորման պատմության մեջ:

«Յալսմաւորք»-ի համար Գրիգոր Մարգվանցին փորագրում է վեց մեծ թերթ. «Գրիգոր Լուսավորիչ», «Գրիգոր Լուսավորիչը մկրտում է Տրդատին ու Խոսրովի դուստրին», «Մոգերի երկրպագությունը», «Խաչելություն», «Հարություն», «Գրիգոր Լուսավորիչի չարչարանքը Տրդատի կողմից», որոնք բոլորովին ինքնուրույն ստեղծագործություններ են: Դրանց ստեղծման ժամանակ Մարգվանցին օգտագործում է եվրոպական փորագրությունների կերպարները, ճարտարապետական որոշակի մանրամասներ, բայց սյուժեների մեկնաբանումները, զանազան ստորոգելիների ու զգեստների պատկերումները ինքնուրույն են: Ավելին, դրանք գեղանկարչության մտածո-

¹⁷ Հայ հնագիտական գրքի մատենագիտական ցուցակ, Երևան, 1968, էջ 68:

¹⁸ Մատենադարան, № 63: Ոսկանի «Աստվածաշնչի» և Գրիգոր Մարգվանցու փորագրած նկարներով է զարդարված նաև 1727 թ. մայիսի 1-ին տպագրված հմայիլը, որը 1968 թ. Վազգեն Ա կաթողիկոսը հանձնել է Մատենադարանին (Փարիզից):

դրության սկզբունքներով ստեղծված նկարներ չեն, առանձնահատկություն, որը բնորոշ չէ XVII և XVIII դդ. սկզբի փորագրություններին, այլ կատարված են ժամանակի հաստոցային գրաֆիկայի ըմբռնումների մակարդակով:

Ինքնուրույն նկարների փորագրության աշխատանքը դժվարին ու բարդ գործ էր Մարզվանեցու համար: Այդ մասին նա գրում է գրքի հիշատակարանում. «Եւ ամենայն զանազան ձագագրերով փառքերով, և գեղեցիկ կանոններով և մեծամեծ խորանիւք փատեալ զարդարանօք զարդալեցի և պատկերս ըստ իւրոյ պիտոյից՝ նկարել իմով և քանդակել փորուածով. երբեմն և երբեմն նուաղէր սիրտ իմ. և ցընդէր միտքն իմ. նեղանայր սիրտ իմ. ցամաքէր զօրութիւն իմ. եւ լոյս աչացս երբեմն նուագիր՝ ... Եւ իմ միայն արհեստաւորութեամբ ըստ միջի սեաւ գրոյն յամենայն զարդարանօք. խառնեալ միմիւրք»:

Դժվարության և ծանր աշխատանքի հետևանք է նաև այն, որ երբեմն Մարզվանեցին շփոթում է և նկարը նույն տեսքով փոխադրում ու փորագրում փայտի վրա, որի հետևանքով վերատպության ժամանակ սխալ է առաջանում. արյան շիթը Բրիստոսի աջ կողից է լցվում ավազանի մեջ («ԼՍաչելություն»): «Յայսմաւորք»-ի թերթային նկարների առանձնահատկություններից են հայկական թեմաների (Գրիգոր Լուսավորչի հետ կապված) մոտքը գրքային գրաֆիկա և նրանց վարպետ մեկնաբանումները: Միաժամանակ կարևոր է փայտի փորագրության այսօրինակ արվեստը, որից և այդ թերթերը ստանում են յուրատիպ արժեքավորում¹⁹:

Փայտափորագրության արվեստը վաղուց հայտնի էր Եվրոպային (IX դարից: Հայրենիքը Չինաստանն է: Քսիլոգրաֆիան կազմված է հունական Xylon= փայտ և grapho= գրում եմ բառերից): Օգտագործվում էր հիմնականում տանձենու, խնձորենու, լորենու փայտը, որը կտրում էին դանակով, հեռացնելով միստի տարածքի ազատ մասերը: Տպագրության ժամանակ ներկը նստում էր բարձր մնացած հատվածների վրա, որից և տպագրության այս տեսակը ստացել է իր անվանումը՝ բարձր տպագրություն:

¹⁹ 1708 թ. Աստվածատուր Կոստանդնուպոլսեցին ևս հրատարակում է «Յայսմաւորք» (նախաձեռնել էր 1706 թ.), քայց նկարների անկանոն դասավորությունով, վատ ընդօրինակված փորագրություններով և ընտրված աշխատանքների զգալի մասի քաղմաթիվ կրկնություններով:

Նախնական շրջանում փայտի փորագրության արվեստն ուներ իր սահմանափակումները. փորագրությունը կատարվում էր փայտի հյուսվածքների երկայնակի դասավորության ուղղությամբ: Փայտի փորագրության բնագավառում են աշխատել Ա.

Գրիգոր Մարզվանեցի.—Մոգերի երկրպագությունը, 1705 թ.

Դյուրերը, Հանս Հոլբեյն կրտսերը և այլք²⁰: Փայտի փորագրության արվեստի նոր փուլը մասնագետները համարում են XVIII դ. վերջը, երբ փորագրիչները դադարում են աշխատել միայն փայտի-ուղղահայաց շերտերով, այլ՝ լայնակի կտրվածքով՝ բոլոր ուղղություններով, որից և տեխ-

²⁰ Գունավոր փորագրության համար 1516 թ. վենետիկի հանրապետությունից պատենտ ստացավ Ուգո դա Կարպին (1480—1582), որը գրավորի այս տեսակը ներմուծեց «լույսուսովեր» հասկացությունը: Մրա հիման վրա համաշխարհային համարում ստացավ առավել կատարելագործված նապոնական «կյարո Սկուրո»-ն (լուսաստվեր)՝ մի քանի տախտակներով տպագրության տեխնիկան:

նկայի այս տեսակը ստանում է «տոնային» կամ «գլխամիստային փորագրություն» անունը:

1922 թ. Փարիզում բացված փայտի փորագրական արվեստին նվիրված իր հոդվածում արվեստի այդ տեսակի մեծ գիտակ Պիեռ Հյուսմանը ուշադրություն դարձրեց այն հանգամանքի վրա, որ այսօրինակ տեխնիկան («տոնային») Ֆրանսիայում և Անգլիայում սկսվեց կիրառվել 1780-ական թվականներից²¹, այնինչ իրեն հայտնի ամենահին օրինակը՝ հայ արվեստագետ Գրիգոր դպրի աշխատանքն է: Պ. Հյուսմանն այս եզրակացության է հանգում ծանոթանալով Գրիգոր Մարգվանեցու տպագրած «Գիրք վիպասանական, որ կոչի համանունակի Ագաթանգեղոս» (1709) գրքի նկարներին («Գրիգոր Լուսավորիչ», «Գրիգոր Լուսավորչի չարչարանքը Տըրդատի կողմից»):

Արևելյան արվեստի քաջ գիտակ Արմենակ Սազըզյանը (1872—1944), Ստամբուլի «Մշակոյթ» տարեգրքի գրատանը ծանոթանալով հայ հնատիպ գրքերի, ոգևորված հոդված է գրում Գրիգոր Մարգվանեցու մասին, շեշտը դնելով հարցի այս կողմի վրա²²:

Վկայակոչելով Պ. Հյուսմանի հոդվածի տեսակետները («L'illustration», Փարիզ, 1922, 11 փետրվարի), Ա. Սազըզյանը տարակուսում է, թե ինչպե՞ս կարող էր տեխնիկայի այս գյուտը Պարսկաստանից ներմուծվել (ըստ Հյուսմանի): Ա. Սազըզյանն անդրադառնում է Նոր Զուղայի տպարանի պատմությանը և անհավանական է համարում XVII դ. կեսերին սկզբնավորվող տպարանի համար տեխնիկայի այդօրինակ կատարելություն: Ա. Սազըզյանն իրավացի է Նոր Զուղայի տպարանը սկզբնական շրջանում «ինքնուս», «ինքնագործ» տպարան էր, խարսխված գործը նախաձեռնողների եռանդի, ձեռներեցության և տրամաբանության վրա, և փայտի փորագրման

կատարելության մասին խոսք չէր կարող լինել²³:

Փայտի փորագրության այս տեսակը լայն տարածում ուներ Պարսկաստանի և Հնդկաստանի կիրառական արվեստի ամենակարող ճյուղերից մեկում՝ դաջարվեստում: Եկեղեցական դաջե վարագույրների ընտիր օրինակները (Էջմիածնի վանքի հավաքածու) դրա վկայություններն են: Հիշենք, որ Մարգվանում առաջնակարգ տեղ էր գրավում չթի ծաղկավոր քեզը (քեհեզը):

Կ. Պոլսի Սկյուտարում կենտրոնացած էին հայտնի հայ յազմաճիւղները, որոնց փայտափորագրական արվեստին չէր կարող ծանոթ չլինել Գրիգոր Մարգվանեցին: Նա ոչ միայն ինքնուրույն տպագրական գործ սկսեց, այլև նկարչության և փորագրության աշխատանք: Սկսեց պարզ ու միամիտ պատկերացումներով: Փայտի վրա ընդօրինակում էր այլ հրատարակությունների վերատպությունները: Աշխատում էր մետաղի փորագրությանը նման, ձգտում էր հարազատ մնալ իր իսկ ստեղծած նկարների արտահայտչականությանը: Այստեղից էլ՝ այդ մեծ տեխնիկական կատարելագործումը²⁴:

Գ. Մարգվանեցին ծանոթ չէր եվրոպական փայտափորագրության անվանների գործերին, չգիտեր գրքի և հաստոցային գրաֆիկայում գոյություն ունեցող նշանավոր դպրոցներն ու ուղղությունները, չգիտեր, որ ինքը հեղաշրջում է կատարել փայտափորագրության արվեստում: Նա նկարում ու փորագրում էր ներքին մղումներով: «Ցայմատուք»-ում, Ագաթանգեղոսի ու Զենոբ Գլակի գրքերում տեղադրված Գրիգոր Մարգվանեցու նկարները կատարված են 1705—1708 թվականներին:

Առաջին աշխատանքներից «Մոգերի երկըրպագությունը» (1705) կատարված է փայտի փորագրության արվեստի ավանդական ձևերով, որոնք ավելի են խորաց-

²¹ Նկատի ունի Տ. Բյուրիկին (1753—1828), որը փայտը սկսեց փորել մետաղի փորագրության գործիքներով (շտիխներով), օգտագործում էր կովկասյան սամշիտը կամ հաճախեին՝ փայտի թելերին հակառակ ուղղությամբ:

²² Հոդվածի բնագիրը պահպանվում է Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարանում: Թ. Ազատյանի ֆոնդ. № 32/3: Այն տպագրվել է «Մշակոյթ»-ում (Իսթանբուլ, 1948), որի առաջարկում, խմբագիր Թ. Ազատյանը նշում է (էջ 24), որ այս հոդվածը «կարապի երգը եղավ միջազգային գեղարվեստական գրականության մեջ նախաձեռնի, համբավի մը տիրացող բազմահմուտ ողբ. քանասերին»:

²³ 1638 թ. հրատարակած «Սադունի» հիշատակարանում կարդում ենք. «Զի ոչ ենք տեսնալ ի վարպետե եւ ոչ ունիմք ուսուցիչ, քայց միայն զհոգին սուրբ. եւ զիղծս եւ զկենդանի աղօթս հոգւոր Հօրն մերոյ գնացելոյ առ Տէր»: Լ. Գ. Միսնաթան, Նոր Զուղայի տպարանն ու իր տպագրած գրքերը: Նոր Զուղա, 1972, էջ 16:

²⁴ Թեոդիկը գգում էր Կ. Պոլսի գրքի տպագրության համար փայտե կլիշեների արժեքը, երբ «Տիպ ու տառ»-ում (Կ. Պոլիս, 1912, էջ 59) տեղադրում էր Մարտիրոս Բյուզանդյանի տպարանում 1722 թ. հրատարակված «Գիրք եւ ճառ հոգեշահ» գրքից վեց նկար ու գրում, որ սրանց միջոցով «դիրին է գաղափար կազմել նոյն ատենի Կ. Պոլսոյ փայտագործութեան արուեստի մասին»:

րել ևկարի հարթապատկերային լուծումները: Նույն առանձնահատկությունը բնորոշ է նաև «Գրիգոր Լուսավորչի չարչարանքը Տրդատի կողմից» (1705) թերթին: Մյուս աշխատանքներում արդեն տեսնում ենք փայտափորագրման տեխնիկայի խառը օգտագործում, որտեղ փորագրողը կարողանում է պահպանել օֆորտի մետաղի վրա (փորագրման նուրբ տեխնիկա) գծերին բնորոշ փափկություն, կիսատոների լուծումներ: Օր.²⁵ «Խաչելություն» թերթում (1706), որտեղ «Քրիստոսի ֆիգուրը, Աստվածամոր թիկնոցը լուծված են օֆորտի ֆակտուրայի սահմաններում, «Հարություն» թերթում (1706) նույնիսկ առկա են ակվատինայի տպավորություն, գծի ազատ լուծումներ, ցանցկեն հատվածներ: Նույն հնարներին հանդիպում ենք նաև մյուս թերթերում: Այսօրինակ աշխատանքը պահանջում էր փորող գործիքների կատարելագործում, որը և արել է Մարգվանեցին: Անհրաժեշտ էր հատուկ տեսակի փայտ, որի մասին ևս նա նշում է հիշատակարանում. «Եւ ևս յիշեալ լիջի զբարերարոյ իշխանն Սահապիար Մահտեսի Խաչուկն, որ և իսկ նա շնորհեաց ինձ յիշատակ ըրախագն թափազարկի ութ և ճիւղեանս յոյժ գեղեցիկ՝ որով տպագրեալ է զամենայն գիրս որոյ յիշատակն օրհնութք եղիցի»: Հավանաբար կիշենները փչացել էին, եթե 1730 թ. վերահրատարակված «Յայսմաւորք»-ում նա կարողանում է տեղադրել միայն «Գրիգոր Լուսավորչի» նկարը:

Հայաստանի պետական պատկերասրահում պահպանվող «Քրիստոսի Ծնունդը» («Մոգերի երկրպագությունը»), «Խաչելությունը», «Հարությունը» և «Գրիգոր Լուսավորչի չարչարանքը Տրդատի կողմից» (որը «Խորհրդատետր»-ի տիտղոսաթերթն է) Գրիգոր Մարգվանեցու նկարներն ու փայտափորագրություններն են, բայց առանձնացված են նրա՝ 1706 թ. «Յայսմաւորք»-ից: Թանգարանային հավաքածուում նրանք հետաքրքիր են միայն որպես ավելի քան 270 տարվա կյանք ունեցող տպաքանակային վերատպություններ:

Բարձր գնահատելով Գրիգոր Մարգվանեցու կատարածը փայտափորագրության բնագավառում, Ա. Սազդյանն իր վերոհիշյալ հոդվածում իրավացիորեն քննադատում է Հարություն Քյուրդյանին, որը գրում է, թե «Հայ տպագրական փայտափորագրական մանրանկարչության արուեստը... ստեղծագործական ոչինչ ունեցած է»²⁶: Սազդյանը, իրավացիորեն, սխալ է համարում նաև Հ. Քյուրդյանի կողմից փայտի փորագրության արվեստը մանրանկարչություն համարելը: Դրանք մանրանկարիչներ չեն, այլ գրքի նկարազարդման կարևորագույն օղակը կազմող թերթային նկարներ, որոնք, ճիշտ է, գեղարվեստական մտածողությամբ որոշակի կապեր ունեն մանրանկարչական արվեստի հետ, բայց որպես արվեստի տեսակ՝ գրքի նկարազարդումներ են:

Հիրավի, XVII դ. վերջում և XVIII դ. սկզբում հայ իրականության մեջ ձևավորվում է մի նոր մասնագիտություն՝ գիրք նկարազարդող: Մինչ այդ հրատարակիչներն օգտվել են օտար նկարիչների փորագրություններից (կիշեններից), և առաջինը Գրիգոր Մարգվանեցին էր, որ ազգային թեմաներով բնագիր նկարներ ստեղծեց հայկական տպագիր գրքի համար: Նրա հրատարակած «Յայսմաւորք»-ը իր ծավալով և տպագրական կուլտուրայով շարունակեց Ոսկան Երևանցու Աստվածաշունչի ավանդները, բայց ուներ մեկ առանձնահատկություն՝ գրքի ձևավորման հայկական հենքը:

Հետագայում կգան շնորհալի նկարիչ-փորագրողներ Բարսեղ և Հակոբ Սեբաստացիները, Հարություն Վաղարշապատցին, որոնք նոր որակ ու նոր իմաստավորում կտան գրքի ձևավորման արվեստին, սակայն նրա կազմավորման ակունքներում պատվավոր տեղ կգրավի Մկրտչի որդի Մարգվանեցի Գրիգորը:

²⁵ Փայտափորագրական մանրանկարչությունը եւ մանրանկարիչները հայ տպագրութեան մէջ: «Բագմավեպ», Վենետիկ, 1937, էջ 899:

